

Иванец А.В.

КРИМСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Протягом останніх років спостерігається певне напруження у стосунках властей автономії з центральною державною владою, яке іноді доходило до небезпечних меж. Передумовою плідної співпраці сторін є вивчення історичного досвіду. В цьому плані найцікавішими видаються події 1917-1918рр., коли після повалення царату народ України і населення Криму отримали можливість проявити свою волю. Вирішення кримського питання українською владою за часів Центральної Ради і гетьманату пройшло низку фаз. Ця стаття має на меті аналіз еволюції політики Центральної Ради відносно Криму, виявлення фаз, які вона пройшла, та її ідейного підґрунтя.

Українська революція і державне будівництво пройшло декілька етапів, які визначалися передусім концепцією державотворення, покладеною в основу діяльності українського руху. В ньому були поширені самостійницька та автономістсько-федералістська концепції. Домінуючою в березні-грудні 1917р. була остання, її підтримували провідні партії (УСДРП, УПСР, УПСФ) і організації, що входили до складу Центральної Ради. Відтак федералістська концепція визначала підходи і до кримського питання, яке складалося з двох частин: визначення статусу Кримського півострова і проблеми належності Чорноморського флоту, головною базою якого був Севастополь.

Загальновизнаний національний лідер, видатний історик і голова Центральної Ради М.Грушевський в низці робіт 1917р. роз'яснював федералістські погляди. Їх можна звести до формули: широка політична національно-територіальна автономія України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Причому «в будучині...ся республіка ввійде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане...одною з опор сеї Європейської федерації»[1]. Автономна Україна мала сама вирішувати свої економічні, культурні, політичні справи, мати військо, адміністрацію, законодавство, суди, навіть право зносин з сусідніми державами і право голосу при вирішенні Федерацією питань війни і миру. Таким чином провідний ідеолог федералізму того часу передбачав таку автономію, яка «наближається до державної самостійності»[2].

Стосовно території автономної України, то вона, на думку більшості Центральної Ради, повинна була визначатися за етнографічним принципом. До неї мала бути включена і Таврійська губернія. При цьому М.Грушевський пояснював: «Од них (губерній- А.І.) треба відрізати повіті і волості неукраїнські... а прилучити натомість українські повіті сусідніх губерній»[3].

Спроби прихильників самостійності змінити в 1917р. політичний курс Центральної Ради доходили до збройних повстань (виступ полку ім. Полуботка, за активної участі відомого ідеолога самостійності М.Міхновського, у липні), але не досягали мети. Це обумовлювалося тим, що колоніальні умови заважали завершенню процесу перетворення українського етносу в сучасну націю.

Розвиток українського руху в Криму стикнувся з характерними для всієї Наддніпрянської України структурними труднощами: брак національної свідомості серед широких народних мас, неповна соціальна структура нації, недосвідченість в державному будівництві, панування в містах неукраїнських сил. На це в Криму накладалася місцева специфіка - несприятливі для розвитку національного руху демографічні умови. На той час Крим входив до складу Таврійської губернії, в якій переважну більшість складали українці. На території ж півострова ситуація відрізнялася: його 808-тисячне населення складалося з представників 34 національностей. Серед них 49,4 % (майже 400 тис.) складали росіяни та українці, 26,8% (більше 216 тис.) кримські татари; значною була кількість євреїв, німців та ін.

Попри ці складнощі український рух в Криму протягом 1917р. був на підйомі. Одразу після Лютневої революції в березні 1917р. починає відроджуватися українське громадсько-політичне життя серед населення півострова, розташованих тут частин армії та Чорноморського флоту. Почали виникати або відновлювати свою роботу українські громадські і політичні організації: розгорнули свою діяльність місцеві організації УПСР, УСДРП, відділення товариства «Просвіта». Навесні 1917р. в губернському центрі на зборах української інтелігенції (понад 200 присутніх) була організована Українська Сімферопольська громада, головою її обрали викладача гімназії Клименка. Досить активним було українське громадське життя в Феодосії - 4(17) червня тут також була організована Рада, затверджено статут української організації [4]. Пізніше її головою було обрано викладача В.М.Письменного [5]. Українські громади і ради стали

виникати в інших місцевостях краю.

Досить сильним у Криму був рух за українізацію війська. Особливо важливим з військової точки зору був Севастопольський фортечний район, де розташовувалася значна залога та основна база Чорноморського флоту. Останній комплектувався переважно з українців - між революціями 1905-1907 і 1917рр. їх кількість доходила до 75% [6]. Тому можна твердити, що в місті існувала етнічна база для розгортання національного руху. Після Лютневої революції вийшов з підпілля гурток «Кобзар», що складався переважно з офіцерів. У березні 1917р. він провів перші збори українських моряків, які поклали початок українізації Чорноморського флоту. На цих зборах було створено Севастопольську Українську громаду, а з кінця березня почала діяти Чорноморська громада, більшість членів якої склали українські есери [7]. На початку квітня 1917р. на других зборах було обрано Раду Української Чорноморської громади. Головою громади став директор севастопольської жіночої гімназії, лідер «Кобзаря» В.Лашенко, заступниками голови - вчитель М. Коломиєць і матрос М. Пашенко [8]. Делегати зборів проголосували за оголошення Росії демократичною федеративною республікою, за автономію України, українізацію церкви, суду, школи, армії. Розуміючи важливість підйому національної самосвідомості для успіху українського руху, вирішили негайно взятися за створення національних шкіл, бібліотек, читалень та видання газет. В Українській Чорноморській громаді працювали секції: військова, просвітня, агітаційно-пропагандистська та господарська [9].

До кінця квітня 1917р. на переважній більшості кораблів Чорноморського флоту, в сухопутних частинах Севастопольської морської фортеці, в частинах морської авіації були утворені українські ради і гуртки [10]. У Севастополі ключову роль в українському русі відігравав лідер кримської організації УПСР, член Центральної Ради і виконкому Севастопольської ради (Совета) депутатів армії, флоту і робітників К.П. Величко. В червні він очолив Севастопольську Українську раду.

Процеси українізації відбувалися і в армії. В Сімферополі у складі залогової (гарнізонної) ради солдатських депутатів було утворено українську секцію для культурно-освітньої роботи. Виник Український військовий клуб ім. гетьмана П. Дорошенка на чолі з офіцером Мацьком [11]. У червні, можливо, під впливом 1-го Українського військового з'їзду з українізованих частин Сімферопольського гарнізону було утворено Перший сімферопольський полк ім. гетьмана П. Дорошенка У Феодосії було українізовано батальйон. В українізації війська на Кримському півострові брав участь відомий військовий діяч Ю. Тютюник. У Керчі було створено загін українських вільних козаків під керуванням отамана Левенка [12].

Представники української громадськості Криму вітали Український національний конгрес (квітень 1918р.), який переформував Центральну Раду і зробив її представницьким органом всього національного руху Наддніпрянської України. На цьому форумі було виділено 3 місця у новій Центральній Раді для Таврійської губернії. Представники Чорноморського флоту, військових комітетів і рад Криму були делегатами всіх Українських військових з'їздів. Проходили масштабні українські акції і безпосередньо на території півострова. Так, 28 травня 1917р. [13] в Сімферополі відбулося велике Шевченківське свято, в якому брали участь близько 15 тис. осіб, делегації з Феодосії, Севастополя, від чорноморців. Розвиток українського національного руху в Криму значно ускладнювався настороженням, а то й відверто ворожим ставленням до нього практично всіх російських партій, які мали переважуючу етнічну базу в Криму, а також російських органів влади. Проте і за цих складних умов вдавалося проводити представників від українців до органів самоврядування і Рад (Советів). Про це свідчить, наприклад, обрання 3 членів УПСР до Севастопольської міської думи [14], чи події у Сімферополі, де за українсько - кримськотатарським списком у думу пройшло 7 чоловік [15].

Хоча російські партії та організації були найбільш масовими в Криму, міцні позиції тут мав і згуртований кримськотатарський рух. Він був репрезентований утвореним в березні 1917р. тимчасовим кримсько-мусульманським виконавчим комітетом (Мусвиконкомом), який очолював муфтії Нуман Челебі Джихан (Ч. Челебієв). До сфери компетенції Мусвиконкому належали найважливіші сторони життя кримських татар: релігія, економіка, освіта, а з часом і політика. Між українським і кримськотатарським національними рухами склалися в 1917р. партнерські взаємини. Вони базувалися на платформі боротьби з російським централізмом та праві націй на самовизначення. До 1917р. процеси національного відродження на колонізованих російською імперією

землях України та Криму протікали паралельно, практично не вступаючи у взаємодію. Однак після падіння царату вони перетнулися, і співпраця національних рухів виявилася досить плідною. Наприклад, в червні 1917р. при підтримці українізованих частин в Криму були створені татарські військові частини. І це був непоодиноким випадок. Свідок тогочасних подій кримський більшовик В.Слагін писав: «Ні один виступ татар не обходився без їхньої (українців- А.І.) хоча б моральної підтримки» [16]. Зокрема, українці підтримали вимоги татар щодо усунення з посади губернського комісара М.Богданова, який вважався причетним до провокаційного арешту муфтія мусульман Криму.

У Центральній Раді влітку відбувалися складні трансформаційні процеси. Після проголошення 1-м Універсалом автономії і створення виконавчого органу - Генерального секретаріату загострюються стосунки з Тимчасовим урядом. Але останній, попри свою великодержавницьку позицію, змушений був шукати компроміс в українському питанні через військові невдачі та внутрішні ускладнення. Не бажала загострювати стосунки і Центральна Рада, бо твердо стояла на федералістських позиціях. В результаті між представниками сторін було вироблено угоду. Тому після схвалення її Тимчасовим урядом було 3(16) липня 1917р. видано 2-й Універсал, згідно з яким Центральна Рада була доповнена представниками національних меншин і, таким чином, трансформувалася з центрального органу українського руху в тимчасовий крайовий парламент.

Ні в першому, ні в другому Універсалах територія, підпорядкована Центральній Раді, не визначалася. Для вирішення цього, а також інших питань до Петрограда в липні 1917р. відбула її делегація. Тимчасовий уряд всіляко зволікав з вирішенням цього питання. Центральна Рада ж намагалася об'єднати ті губернії, де українці становили більшість, зокрема, і Таврійську. Тимчасовий уряд оголосив про проведення наради губернських комісарів з питань діяльності місцевих властей та організації органів крайового управління [17]. Оскільки ці питання безпосередньо торкалися України, то було вирішено зібрати попередню нараду в Києві. До участі в ній, зокрема, було запрошено і представників Таврії. В липневій телеграмі генерального секретаря внутрішніх справ В.Винниченка і губернського комісара Київщини М.Суковкіна до губернського комісара Таврії М.Богданова, зокрема, зазначалося: «необходим предварительный съезд Киев губкомиссаров губерний объединенных Краевым органом при Центральной Украинской раде»[18]. Представники російської революційної демократії, які домінували в органах влади Таврії, відмовилися від участі в цій нараді. Бюро губернського громадського комітету при губернському комісарі мотивувало цю відмову тим, що «Губернский Комиссар не получал от Временного Правительства никаких указаний на включение Таврической губ. в состав будущей Украины»[19], а також неправдивим твердженням про те, що українське населення губернії є меншістю.

Кримськотатарський рух і в територіальному питанні дещо відрізнявся від російських революційних організацій. Принаймні, серед деякої частини кримських татар були розповсюджені ідеї приєднання до України. Так, у липні 1917р. Центральну Раду відвідала депутація мусульман з Криму, яка висловила прохання про підтримку їх прагнення до встановлення на півострові автономії і побажання про територіальне приєднання Криму до України. Центральній Раді була також представлена доповідна записка про створення мусульманського війська в Криму. Генеральний секретаріат, зважаючи на липневу спробу порозумітися з Тимчасовим урядом, визнав передчасним надавати Криму автономію, бо тоді ще не було вирішено навіть питання про територію автономної України. Склад мусульманської депутації невідомий. Мусвиконком після цих подій заявив, що «с подобным поручением никакая депутация командирована в Украинскую раду не была»[20]. Попри цю заяву, можна припустити, що депутація таки була пов'язана з Мусвиконкомом. Про це опосередковано свідчить і домагання депутації про те, що «командир (крымскотатарского -А.І.) полка должен избираться мусульманским исполнительным комитетом»[21]. Появу ж заяви можна пов'язати з негативними результатами переговорів. З перспективи часу можна твердити, що дії Генерального секретаріату у цій справі були не зовсім виправданими, бо Петроградський уряд грубо порушив липневі домовленості з Центральною Радою вже в серпні виданням «Тимчасової інструкції Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». Вона не тільки змінила статус і звузила компетенцію Генерального секретаріату, а й ще радикально обмежила територію, йому підпорядковану, п'ятьма губерніями: Київською, Волинською, Подільською, Полтавською та Чернігівською[22].

Порозуміння з кримськотатарським рухом в питанні приєднання Криму до України могло би стати додатковим фактором впливу на Петроградський уряд у територіальному питанні.

Ця інструкція викликала негативну реакцію широких кіл української громадськості. Не лишився осторонь і Севастополь. Тут відбулися 8 (21) серпня загальні збори воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м.Севастополя, на яких цей документ було піддано гострій критиці. На зборах були висунуті вимоги: затвердження виробленого Центральною Радою Статуту Генерального секретаріату, введення при штабі командуючого Чорноморським флотом посади Генерального комісара з Українських військових справ, визнання Чорноморського військового комітету військово-адміністративним органом з питань, що стосуються воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м.Севастополя і т. ін. У підсумковому документі також твердилося, що «українці-воїни Чорноморського флоту і гарнізону м.Севастополя категорично заявляють, що у випадку будь-якого насильства над Центральною Радою вони всі до одної особи із зброєю в руках грудьми виступлять на захист її, не зупиняться перед жертвами для улюбленої звільненої України»[23]. Щодо територіального питання, то висувалася вимога приєднання до автономної України ряду губерній, в тому числі і материкової частини Таврійської.

Одним із ключових моментів взаємовідносин українського і кримськотатарського національних рухів стало проведення у вересні 1917р. З'їзду народів в Києві. На нього прибули 92 делегати, що представляли 12 національностей колишньої Російської імперії. Скликанням цього з'їзду Центральна Рада робила перший серйозний крок по шляху об'єднання національних рухів на платформі перебудови колишньої імперії у Федеративну демократичну республіку. До складу татарської делегації входило 10 осіб, в тому числі такі провідні діячі, як Д.Сейдамет, А.Озенбашли. Почесний голова з'їзду М.Грушевський пізніше згадував : «З Криму прибула особливо велика їх (кримських татар - А.І.) делегація, незвичайно горнула до українського руху і викликала спочуття українців»[24]. Головою кримської делегації на цьому форумі був муфтії Ч.Челебєв. На делегатському з'їзді кримських татар у жовтні 1917р. він звітував і, зокрема, сказав : «После десятидневного обсуждения на этом съезде народов (...) была вынесена резолюция что Крым принадлежит Крымцам. На это я смотрю, как на наш тактический успех, с чем они нас и поздравили»[25]. Таким чином, Центральна Рада на домагання кримських татар визнала на з'їзді народів, що юрисдикція автономної України не повинна розповсюджуватися на Крим.

Наприкінці з'їзду народів було ухвалено створити Раду народів з головним осідком у Києві. До її складу мали входити по 4 представники кожної національності з правом голосу. Створювалися подібні органи і на місцях. У Севастополі структури Центральної Ради ініціювали скликання делегатського з'їзду національних організацій та товариств, на якому була створена Рада представників народів [26].

Восени 1917р. ситуація в Росії дедалі погіршується - Тимчасовий уряд втрачає рештки контролю над плином подій. Однією з головних причин цього була великодержавницька позиція уряду. Так, зокрема, він готував арешт членів Генерального секретаріату за підготовку ними Українських установчих зборів. Чорноморський Український військовий комітет прореагував на це вимогою негайного припинення слідства над Генеральним секретаріатом, звільнення вищих офіцерів і комісарів Тимчасового уряду, які призначалися без згоди українських властей. В разі невиконання цих вимог українці-чорноморці відмовилися виконувати розпорядження петроградського уряду. Кардинально змінюються обставини після 25 жовтня (7 листопада) 1917р., коли був повалений Тимчасовий уряд, а більшовики захопили владу. Центральна Рада наступного дня засудила повстання в Петрограді і заявила про намір рішуче боротися проти бунтів в Україні. В різних містах України відбуваються військові сутички між прихильниками поваленого уряду, більшовиків і Центральної Ради. Ситуація ускладнювалася деморалізацією та дезертирством на фронтах. Солдати, проходячи українськими землями, сіяли безлад та чинили насильства. Центральна Рада намагається опанувати ситуацію. Вона робить заяву про поширення своєї компетенції на ті землі, які Тимчасовий уряд оголосив поза межами України, серед них і Таврія (без Криму). Тоді ж Центральна Рада повідомила Мусвиконком про відсутність територіальних претензій на Крим. А цей орган кримськотатарської революційної демократії після жовтневого перевороту розповсюдив звернення, в якому висувалося гасло «Крим для кримців». Кримськотатарський рух в той момент намагався об'єднати

інші народності Криму для конструювання регіональної влади.

Таким владним центром у Криму стала Рада народних представників, що виникла в листопаді 1917р. і об'єднала більшість антибільшовицьких сил, в тому числі представників українців (3 особи). Цьому органу підпорядковувався штаб кримських військ. Його бойове ядро складалося з кримськотатарських військ, офіцерів-росіян, а також українізованих частин [27]. 17 листопада згідно розпорядження генерального секретаря військових справ С.Петлюри до Криму прибув мусульманський полк, який став під начало штабу кримських військ. Це свідчить про підтримку Центральною Радою антибільшовицьких сил Криму.

У листопаді 1917р. проходили вибори до Загальноросійських установчих зборів. В Таврійській губернії українські есери були третіми за підтримкою. За них віддали голоси 61 177 осіб. Делегатом до цих зборів від Таврії став український есер В.Н.Салтан. В складних умовах осені 1917р. Центральна Рада зробила ще один рішучий крок на шляху відновлення української державності - 7(20) листопада 3-ім Універсалом оголошується Українська Народна Республіка. До її території, згідно з цим актом, серед інших земель належала і «Таврія (без Криму)»[28]. Деякі дослідники ставлять під сумнів «щирість офіційно заявленої позиції Києва відносно Криму», називають 3-й Універсал «двозначним»[29]. На підтвердження цієї думки наводиться факт телеграми генерального секретаря внутрішніх справ В.Винниченка, яка оголошувала колишні органи влади Тимчасового уряду Таврійської губернії підпорядкованими українському урядові. Проте не слід забувати, що Центральна Рада все ще щиро стоїть на федералістських позиціях, в тому ж 3-му Універсалі твердилося : « Не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії...»[30]. Намагаючись взяти під контроль губернські органи влади Таврії, Центральна Рада старалася не допустити безвладдя і руїни в краї або його захоплення більшовиками. Про це, зокрема, свідчить телеграма від 19 листопада за ст.ст. 1917р. з Генерального секретаріату до губернського комісара Таврії, в якій вимагалася висилка виробленого ним «плянн заходів по боротьбі з анархією»[31]. До того ж Центральна Рада не могла полишити напризволяще північну частину Таврійської губернії, де переважали українці. Характерно в цьому зв'язку, що коли у грудні 1917р. на Курултаї кримськотатарського народу була проголошена Кримська Народна (Демократична) Республіка, УНР її одразу визнала. На самому Курултаї були присутні представники Центральної Ради, українізованих частин армії й флоту. Навіть у січні-лютому 1918р. на Берестейських мирних переговорах, коли з Криму вже направлялися ліворадикальні частини проти УНР, українські дипломати не висунули претензій на Крим. Цей факт дуже здивував дипломатів Центральних Держав, адже навіть в пресі їх країн вже з'явилися карти, де Крим позначався як територія УНР.

Домінуючі ж політичні сили Криму (окрім кримськотатарського руху) зустріли появу 3-го Універсалу неприхильно, вважаючи його «несвоевременным, недемократическим, опасным»[32]. Керівництво Таврійської губернії було взагалі налаштовано шовіністично. Про це, зокрема, свідчить наступний епізод - коли губернський комісар Таврії отримав листа від представника біженців-українців українською мовою, то відповів: «что ты мне даешь бумагу написанную по хахлацки, у нас здесь Россия и писать надо по русски» і відмовив у проханні [33]. Але той же комісар, зважаючи на авторитет Центральної Ради, готував вибори в материкових повітах Таврії взимку 1917-1918рр. до Українських установчих зборів [34].

Організацією цих виборів займався й голова губернської Української Ради в Сімферополі П.Андрієвський. Українські Ради військових і робочих депутатів в Севастополі, Сімферополі, Євпаторії, Ялті й Керчі наприкінці 1917-початку 1918рр. користувалися великим авторитетом. Проте Центральна Рада, керуючись 3-м Універсалом, почала ліквідацію своїх органів в Криму- 3(19) січня комісар УНР в Севастополі оголосив про ліквідацію Ради в цьому місті [35].

Восени 1917р. Центральна Рада дещо посилює увагу до українізації флоту, хоча і не докладає потрібних зусиль. Це було виявом недооцінки діями Центральної Ради військових питань взагалі. 19 жовтня (1 листопада) була створена Генеральна українська морська рада. Велику роль відіграє стихійна українізація знизу. В резолюції 3-го Українського військового з'їзду, що відкрився в Києві 20 жовтня ст. ст. 1917р., зазначалося : «Зважаючи на те, що Чорноморський флот має в своєму складі 80% українців і знаходиться в територіальних водах України, з'їзд постановляє, щоби Морська Генеральна Рада негайно приступила до українізації Чорноморського

Флоту»[36]. Це передбачалося зробити шляхом переведу всіх українців Балтійського флоту на Чорноморський флот та поповнення останнього виключно українцями. Командуючий Чорноморським флотом О.Немітц наприкінці жовтня під впливом цих подій звернувся до морського міністра з проханням призначити на флот українського комісара. А в той час над кораблями Чорноморського флоту вже майоріли українські прапори. У жовтні 1917р. першим підняв український прапор есминець «Завидний». Його приклад наслідувало багато інших кораблів, в тому числі найбільші та найсучасніші. Цікаво, що перша українська корогва всього новітнього українського флоту та армії належала Раді Севастопольського флотського півекіпажу. 12(25) листопада Український військовий комітет Чорноморського флоту завершив формування Севастопольської ради військових і робочих депутатів, у той же день на честь проголошення 3-м Універсалом УНР була проведена масова маніфестація в Севастополі, а на всіх кораблях були урочисто підняті синьо-жовті прапори. 14(27) листопада Севастопольська рада (Совет) робочих і військових депутатів визнала українізацію флоту бажаною й, навіть, необхідною [37]. Погодився з українізацією, при згоді Загальноросійських установчих зборів, Чорноморського флоту і 1-й Загальноросійський з'їзд (за це проголосувала абсолютна більшість делегатів). Він відбувся також у листопаді 1917р. Делегати з'їзду вигуками «Слава!» зустріли привітання Центральної Ради і ухвалили послати до Києва на її підтримку 600 озброєних моряків та 17 делегатів від флоту [38].

Про посилення уваги до флотських проблем свідчить створення у грудні 1917р. Генерального секретарства морських справ на чолі з Д.Антоновичем. Тобто морськими справами стала займатися не морська рада, а державна установа найвищого в УНР рангу. Хоча цей крок було зроблено запізно -більшовики перехопили ініціативу. А 14 січня 1918р. Центральна Рада ухвалила «Тимчасовий закон про флоту У.Н.Р.», яким проголосила російський військовий і торговельний Чорноморський флот флотом УНР. Слабкою стороною цього закону була відміна обов'язкової служби та комплектування флоту добровольцями на підставах народної міліції [39]. Але цей закон оголосили вже в березні, бо Центральна Рада на момент його прийняття вела важкі бої з більшовиками на околицях Києва, а в Севастополі і на Чорноморському флоті ліворадикали в грудні захопили владу. З допомогою флоту їм вдалося встановити контроль над Кримом..

Розв'язана Радянською Росією війна, розгон більшовиками Загальноросійських установчих зборів, потреби дипломатичних зносин та інші причини змусили Центральну Раду порвати з федералістсько-автономістською концепцією, яка була глибоко вкорінена в модерному українському русі. Цю трансформацію політичної свідомості основних сил українського руху М.С.Грушевський, який сам болоче пережив її, називав переломом. Війна, яку розпочали більшовики, писав Грушевський, «розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чиїх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально. Вона, так би сказати, зняла з Московщини права «особо благоприятствуемой» нації й дала почуте право керуватись в своїх відносинах до неї єдине добром українського народу»[40]. Політичним результатом стало проголошення самостійності УНР 25 січня ст.ст. 1918р. 4-м Універсалом.

У незалежній державі об'єктивно мусили змінитися пріоритети, в тому числі і в кримському питанні. До цього спонукала також ситуація, що склалася в Криму та навколо нього. Кримськотатарський рух через структурну перепону (він складав чверть населення півострова) не міг самостійно опанувати ситуацію, а його спілки з іншими кримськими силами виявилися недостатньо ефективними. В результаті Крим перетворився на базу і плацдарм для військових дій більшовиків. До того ж Крим з Україною едали тісні економічні і культурні зв'язки, спільні комунікації, географічна близькість тощо. Тому вирішення кримського питання Центральною Радою вступало вже в іншу фазу, коли був взятий курс на приєднання Криму.

Гостро постало на порядок денний кримське питання на початку весни 1918р., коли війська Центральних держав та УНР оперували неподалік Криму. Німеччина та Австро-Угорщина поводитися в Україні все більш відверто як окупанти. Наприкінці березня їх представники розподілили українські землі на сфери впливу. До німецької, зокрема, було віднесено й Крим. Приводом для захоплення цього півострова послужила висилка в Україну військ з Криму, що було відвертим порушенням Брестських угод. Це робилося за вказівками керівництва партії більшовиків, яке намагалося створити єдиний фронт « від Великоросії до Криму».

За цих обставин УНР починає боротьбу за Крим. Вона йшла у двох сферах -

дипломатичній та військовій. Почалося з боротьби дипломатів. Спираючись на Брестський договір, німці в березні 1918р. доводили, що Крим до складу УНР не входить. В офіційному роз'ясненні товариша міністра іноземних справ Германської імперії Буше з питання про кордони України говорилося серед інших губерній про «Таврійську без Криму»[41].Неясними навесні 1918р. були стосунки з Туреччиною. Український представник доповідав: «В турецькій пресі (...) ведеться агітація за утворення окремої незалежної Кримської республіки із мусульманського населення. Одні часописи приєднують Крим до Туреччини, а другі мріють про протекторат Туреччини над незалежним Кримом»[42].Вимагали вирішення питання належності півострова й переговори про мир між Україною та Радянською Росією, які незабаром повинні були розпочатися згідно з умовами Брестського договору. Тому в квітні 1918р. Центральна Рада внесла в попередні умови переговорів два обов'язкових пункти про право України на Крим і Чорноморський флот. У Туреччину із спеціальною місією був відправлений А.Левицький. 24 квітня він проводив з великим візиром Талаат-Пашею переговори про майбутнє Криму. На прохання візира представник України роз'яснив політику Центральної Ради відносно мусульманського населення Криму, зауваживши при цьому, що «ними (мусульманами-А.І.) ні разу не підіймалося питання про повну незалежність і самостійність Криму». А.Лівицький також зробив офіційну заяву про те, що Крим є частиною УНР, «в котрій мусульманському населенню повинні бути забезпечені всі його національні права», в які ж юридичні форми це виллється, «буде вирішено в порозумінню з національним кримським совітом, який збереться після очищення Криму від большевиків». На офіційний запит українського представника про ставлення уряду Туреччини до агітації в турецькій пресі про приєднання чи протекторат над Кримом турецький урядовець відповів : «ми про все це і не думали, і не думаєм». А дії турецької військової частини на кримському напрямі пояснив проханням одновірців та небажанням допустити національних утисків по відношенню до них, а « не політичними намірами»[43].

У щирості цих намірів можна сумніватися, бо навесні, якраз там, де оперували турецькі війська, виникла одеська організація по звільненню Криму під головуванням члена Курултаю Б.Мемедова. Вона складалася із представників мусульман різних регіонів колишньої Російської імперії. У квітні 1918р. представники цієї організації вручили протест міністру закордонних справ УНР М. Любинському проти «посягань на повну незалежність Вільної Кримської республіки»[44]. Не маючи змоги вирішити з німцями кримське питання дипломатичними засобами, уряд УНР вирішив поставити їх перед доконаним фактом. У першій половині квітня 1918р. отаман одного з кращих з'єднань української армії О. Натієв отримав таємний наказ міністра військових справ О.Жуковського виділити із Запорізького корпусу окрему групу всіх родів зброї під команду підполковника П.Болбочана. Їй доручалося випередити на кримському напрямі німецьке військо, знищити більшовицькі частини та захопити головну базу Чорноморського флоту - Севастополь. Завдання мало бути виконане без відома німців. Це гранично ускладнювало операцію, бо Кримська група Болбочана могла опинитися між вогнем як більшовиків, так і німців. Вона складалася з 2-го Запорозького пішого полку, 1-го кінного полку імені Гордієнка, інженерного куреня, кінно-гірського гарматного дивізіону, трьох польових та одної гаубічної батареї, автопанцирного дивізіону та двох бронепотягів [45]. Загальна кількість бійців не перевищувала 1200 чол. Оскільки кінцевою метою було взяття під контроль Чорноморського флоту,то до штабу Запорозького корпусу було тимчасово зараховано капітана 2-го рангу Міснікова. Наказом по морському відомству його було призначено 19 квітня 1918р. отаманом оборони Кримського півострова, командуючим Севастопольською фортецею та отаманом флоту. Одночасно робилися призначення до адміністрації, яка мала взяти під контроль всю Таврійську губернію[46].

Вийшовши з Харкова і просуваючись через Катеринослав та Олександрівськ, Кримська група підійшла до Криму, де й провела перші вдалі бої з частинами Республіки Тавриди, проголошеної комуністами у березні 1918р. У Північній Таврії відбулася й перша зустріч болбочанівців з німецькими військами під командуванням фон Коша. 15-та німецька дивізія також отримала наказ захопити Крим і Севастополь. Уникаючи непорозумінь, Болбочан попередив німецьке командування про даний йому наказ. Вони не стали йому перешкоджати, або не вірячи в можливість прориву такими силами кримських укріплень, або намагаючись використати українців як ударну силу. Самі ж німці не наважувалися штурмувати Перекоп чи Сиваш наявними силами, а чекали

на підкріплення. Тим часом Кримська група військ УНР захопила Мелітополь, Бердянськ та Новоолексіївку і впритул наблизилася до Чонгарської переправи через Сиваш в Крим, де були зосереджені значні сили противника. Вночі сотня Зілинського на дрезинах переїхала замінований міст, а за нею просунулися броньовики. Військові формування Республіки Тавриди панічно залишали окопи. Вимогу німців пропустити їх бронепоезд в авангард Болбочан рішуче відкинув.

Після оволодіння Джанкою Кримська група розділилася: одна її частина наступала на Феодосію, друга - на Євпаторію, а головні сили, діючи в сімферопольському напрямі, зайняли станцію Сарабуз. Звідти полк гордієнківців обхідним маневром попрямував на Бахчисарай. Запорозькому полку вдалося випередити німців і першими ввійти до Сімферополя. Городяни вітали українські війська. Міська управа звернулася до Болбочана з проханням про найшвидше призначення до міста українського уряду, пообіцявши допомогу. Представники Кримського кінного полку звернулися з проханням включити їх до складу української армії [47]. Тим часом прибулі німецькі представники під загрозою бойових дій зажадали припинення наступу. Болбочан, зважаючи на німецькі сили, пішов на це до прибуття в Сімферополь фон Коша. Одночасно він наказав частині зупинених військ, в тому числі кримськотатарським добровольцям, таємно відправитися із Сімферополя на допомогу бойовим товаришам [48].

21-24 квітня 1918р. на південному березі Криму спалахнуло антибільшовицьке повстання кримських татар і офіцерів-росіян. Є дані про участь в ньому українських воєнків. Зокрема, про це згадував один з керівників Республіки Тавриди І.Семенов [49].

Тим часом кіннота Кримської групи військ УНР зайняла Бахчисарай, а її роз'їзди вже доходили до околиць Севастополя. Проте для подальших дій потрібні були підкріплення, які були заблоковані в Сімферополі. Із прибуттям фон Коша туди ситуація для українських військ не покращилася. Були моменти, коли ледь не доходило до збройних сутичок. Німці, посилаючись на Брестський договір, вимагали, щоб українські війська залишили Крим, а з прибуттям нових частин кайзерівської армії почали вимагати, щоб українці ще й роззброїлися та звільнили всіх добровольців кримчан. Позиція Болбочана значно ускладнювалася й небажанням українського уряду офіційно визнати перебування підпорядкованих йому військ на території Криму [50].

Після прибуття в Сімферополь командира Запорозького корпусу О.Натієва та важких переговорів з німцями і Києвом П.Болбочан отримав наказ українського уряду залишити територію півострова. Увечері 27 квітня перші ешелони озброєних запорожців залишили Сімферополь [51]. Про розповсюдження проукраїнських настроїв серед частини місцевого населення свідчить той факт, що після ліквідації німецької облоги до Болбочана прибули представники громадських організацій, які, серед іншого, «просили передати українському урядові гаряче бажання, щоб Крим був прилучений до України»[52].

В Севастополі у квітні 1917р. відбувалися драматичні події. Коли на початку 20-х чисел квітня в місто прибув представник Центральної Ради Сотник і передав її пропозиції щодо порятунку флоту, Центрофлот (Центральна революційна організація флоту) зволікав із прийняттям їх. Ці пропозиції містили в собі гарантії збереження демократичних порядків, недоторканості особи та майна, введення в Севастополь тільки українського гарнізону у відповідь на визнання протекторату УНР над Севастополем та Чорноморським флотом. Лише 24 квітня Центрофлот погодився на переговори з Центральною Радою, а 25-го телеграфував їй про бажання негайно заключити перемир'я. В той же день виконуючий обов'язки командуючого Чорноморським флотом М.П.Саблін та голова Центрофлоту С.С.Кнорус відмовилися від надзвичайних повноважень, запропонованих Москвою, бо сподівалися вирішити питання збереження флоту з Центральною Радою. А на об'єднаному засіданні президій УПСР, УСДРП, УПСС і Севастопольської громади була висловлена довіра українському комісару Сотнику та голові Української громади Терещенку, а також вирішено вимагати від Севастопольського Совета військових і робочих депутатів видання наказу про заборону призову українських громадян на фронт. Окрім цього, засідання виступило з протестом проти зриву українського прапора із будинку державного банку [53]. В ці дні агітація Севастопольської ради активізувалася, в результаті за свідченнями матросів Іванова, Сазонова, Пономарьова, до неї записалося близько 10 тисяч городян [54]. Настрої мешканців міста, матросів та офіцерів висловила делегація севастопольців до губернської ради в Сімферополі, яка заявила, що місто здається без бою, а на багатьох кораблях повівають українські прапори. Але було вже пізно, оскільки на той момент

основні сили Кримської групи військ УНР були блоковані.

Наступні драматичні події відбулися 29 квітня 1918р. В той день вранці до Києва поїхала на адресу Центральної Ради радіограма: «Сього числа Севастопольська фортеця і флот, що в Севастополі, підняли українські прапори. Командувати флотом приступив адмірал Саблін». Тоді ж на штабному кораблі флоту «Георгій Победоносець» було піднято адміральський сигнал-наказ: «Заступив у командування українським Чорноморським флотом. Адмірал Саблін»[55]. Водночас у Сімферополь до німецького командування було вислано делегацію під головуванням контрадмірала В. Клочковського від командування Чорноморським флотом, але домовитися не вдалося. Командуючий німецькими військами в Криму фон Кош делегації не прийняв і заявив, що буде діяти згідно з наказом. Ні з чим повернувся і зв'язковий, посланий до військ Болбочана командуванням Чорноморського флоту.

Не отримавши відповіді з Києва на ранкову радіограму, в середині дня адмірал наказав передати ще одну: «Браття Київської Центральної Ради! Сього числа Севастопольська фортеця і флот у Севастополі підняли українські прапори. Контрадмірал Саблін»[56]. Але й на цю телеграму відповіді не було та й не могло бути. Через фатальний збіг обставин якраз 29 квітня в Києві відбувся державний переворот - Центральна Рада була повалена, а до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. 30 квітня М.Саблін, не маючи підтримки з Києва та під загрозою німецького наступу вивів біля двох десятків кораблів у Новоросійськ під андріївськими прапорами. Контрадмірал М.Остроградський, як свідомий українець, став на чолі тієї частини флоту, що залишилася в Севастополі під українськими знаменами. 1 травня німці ввійшли до Севастополя, а 3-го вони підняли над кораблями замість українських свої прапори [57].

Політика Української Центральної Ради відносно Криму пройшла суттєву еволюцію в 1917-1918рр. На початковому етапі діяльності (весна-літо 1917р.), коли Центральна Рада виборювала автономію, розглядалися варіанти включення всієї Таврійської губернії. Цей підхід базувався на етнографічному підході - серед населення губернії українці становили більшість. Ситуація змінюється у вересні 1917р. після з'їзду народів колишньої Російської імперії в Києві. На цьому форумі кримськотатарська делегація доводила, що Крим повинен становити окрему автономну одиницю. Ця позиція базувалася на суттєвій відмінності етнічного складу двох частин Таврійської губернії: північної Таврії, де переважну більшість населення становили українці, і Криму, де був поліетнічний склад населення з корінним кримськотатарським народом. Кримські татари наполягали на своєму праві на самовизначення при врахуванні й поважанні прав усіх етнічних груп Криму. Така позиція знайшла розуміння та підтримку демократично налаштованої Центральної Ради, яка сподівалася перетворити колишню Російську імперію в демократичну федерацію народів. Між національними рухами українців і кримських татар в 1917р. склалися партнерські взаємини.

На початку 1918р. ситуація кардинально змінюється. Центральна Рада пориває з федералістською концепцією державотворення і оголошує незалежність. Внаслідок цього, а також через перетворення Криму на антиукраїнську базу ліворадикалами, Центральна Рада виробляє інші підходи до кримського питання. Після повернення в березні-квітні 1918р. у Київ вона здійснює ряд заходів у військовій, дипломатичній та адміністративній сферах, спрямованих на прилучення Криму до УНР і підпорядкування Чорноморського флоту. Вони не досягли своєї мети, попри певні успіхи, через протидію ліворадикалів і німців, помилки керівництва УНР тощо. Курс Центральної Ради продовжив гетьманський уряд.

ПРИМІТКИ

1. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде / Великий Українець. Матеріали з життя і діяльності М.С. Грушевського.- К.: Веселка, 1992.- С.92.
2. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації / Грушевський М. На порозі Нової України : Гадки і мрії.- К.: Наукова думка, 1991.-С.115.
3. Там же...С.121.
4. Южные Ведомости.- 1917г.- 8 июня.
5. Там же.- 1917г.-15 июня.
6. Дашкевич Я. Українці в Криму (15-початок 20ст.) / Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе.- К.,1993.- С.109.
7. Королев В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917-

1918г.г.)- Симферополь: Таврия.-С.6.

8. Історія українського війська.- Львів : Видання І.Тиктора,1936.- ч.3.-С.433.
9. Там же.С.434.
10. Там же.
11. Дашкевич Я. Українці в Криму (15 - початок20ст.) / Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе.- К.,1993.- С.111.
12. Гарчев П.И. Национальные партии и движения в Крыму в 1917-1920 гг. / Материалы научно-практической конференции : «Проблемы политической истории Крыма : итоги и перспективы».- Симферополь,1996.-С.27.
13. Южные Ведомости.- 1917.-31 мая.
14. Королев В.И. Таврическая губерния в революциях 1917г. (Политические партии и власть).- Симферополь : Таврия, 1993.-С.83.
15. Южные Ведомости.- 1917.-19 июля.
16. Елагин В. Националистические иллюзии крымских татар в революционные годы / Забвению не подлежит...(Из истории крымскотатарской государственности и Крыма).- Казань: Татарское книжное издательство, 1992.- С.89.
17. Центральний державний архів АР Крим, ф.Р-1694, оп.1, д.72, л.10.
18. Там само...л.4.
19. Цит. за : Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму.- Симферополь : Таврия, 1997.-С.30.
20. О депутации мусульман в Центральную Раду / Вопросы развития Крыма. /Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник/ Вып.3.- С.16.
21. Там же.
22. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України.- К.: Філософська і соціологічна думка, 1992.-С.65.
23. Цит. за : Сергійчук В. Етнічні межі і кордони...С.12.
24. Грушевський М. Спомини // Київ.- 1989.- №11.
25. Голос Крыма.- 1917.- 14 октября.
26. Королев В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917-1918 г.г.)- Симферополь: Таврия, 1994.-С.13.
27. Из воспоминаний Ю.П. Гавена / Овеяны знаменем Октября : Сб. очерков, воспоминаний, документов. Сост. Кияшко Б.П., Кравцова Л.П., Сергиенко Л.Л.- Симферополь: Таврия, 1987.- С.18.
28. Конституційні акти...С.67.
29. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей...С.87.
30. Конституційні акти...С.67
31. ЦДА АРК, ф.Р-1694,оп.1,д.70, л.6..
32. Королев В.И. Черноморская трагедия...С.17.
33. ЦДА АРК, ф.Р-1694,оп.1,д.70,л.58
34. ЦДА АРК, ф.Р-1694,оп.1,д.75,л.1.
35. Громов С.С. Украинские политические партии и организации в Крыму в период гражданской войны (1918-1920) // Додаток до «Вісника Університету внутрішніх справ» (№2). Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції «80-річчя відродження української державності : минуле і сучасне» 14-16 листопада 1997 р.-С.88.
36. Цит. за: Сергійчук В. Етнічні межі і кордони...С.13.
37. Королев В.И. Черноморская трагедия...С.18.
38. Сергійчук В. Етнічні межі і кордони...С.13.
39. Історія укарїнського війська...С.436.
40. Грушевський М. Кінець московської орієнтації / Грушевський М. На порозі...С.10.
41. Протест против притязаний Украины на Крым / Вопросы развития...С.35.
42. Сергійчук В. Перші кроки у великий світ (до дипломатичної діяльності Уряду УНР) // Державний центр УНР в екзилі.- Філядельфія, К., Вашингтон : Веселка, 1993.- С.257.
43. Цит.за : Сергійчук В. Перші кроки...С.257-258.
44. Протест против притязаний Украины на Крым / Вопросы развития Крыма...С.35.
45. Історія українського війська...С.427.
46. Штендера Я. Засуджений до розстрілу.- Львів : Червона калина, 1995.-С.67.
47. Там же...С.58.
48. Там же...С.59.
49. Семенов И. Расстрел Совнаркома и Центрального Исполнительного Комитета Республики Тавриды в 1918 году. Воспоминания расстреляного / Вопросы развития Крыма...С.30.
50. Штендера Я. Вказ.праця. С.60.

51. Там же...С.67.
52. Цит. за : Штендера Я. Вказ.праця.С.67.
53. Громов С.Є.Украинские политические партии...С.88.
54. Королев В.И. Черноморская трагедия...С.32.
55. Цит.за : Василевський П. Чорноморський флот під українськими національними прапорами в 1917-1918 роках //Дзвін.- 1990.-№11.- С.82.
56. Там же.
57. Королев В.И. Черноморская трагедия...С.33